تێگەی دەسەڵات و "دێوەزمەی دەسەڵات" لە تێڕوانینی مێژووناسی ئەڵمان "گێرهارد ڕیتەر"دا 1.. مەحمود چاوەش

کاتێک باس لە تێگەی دەسەڵات دەکەین، گەلێک پڕۆسە و ڕووداوی مێژوو لەبەر دەمماندا زیندوو دەبنەوە، ئاخر بوونی دەسەڵات دووجمکەییە، کە تەواو دژەجەمسەر و ناکۆکی لەخۆگرن، ئەم دوو جمکە لە هەموو سەردەمەکانی مێژوودا بەرانبەریەک وەستاونەتەوە، دووانەیەکی پەڕەدۆکس، کە تاکو ئەم ڕۆژگارەش لە ئاستی سیاسەتی جیهاندا سەقامگیرە. لێحاڵیبوونی ئەم تێگەیەش بەستراوە بەو ناکۆکیە دووفاقیلەخۆگرەوە کە لە هەناویدا جێگیرە. دەسەڵات تواناکانی گرووپێکە، کە دەتوانن کاریگەری لەسەر هزر و ڕەفتاری تاکەکانی کۆمەڵگەیەک بنوێنن، ئەوە بە چەشنێک کە ئیدی تاکەکانی کۆمەڵگە ڕوانگە و داخوازییەکانی خۆیان بە داخوازییەکانی ئەوان (دەسەڵاتداران) بگونجێنن. کاتێک باس لە واژەی دەسەڵات دەکرێت، هەمیشە بیرو ئەندێشەمان بەلای پێکهاتەی دەوڵەت، مۆنۆپۆلکردنی دەسەڵات لەلایەن گروپێک یان دەوڵەتێک، وێرانکاری، کوشتار و جەنگەکان، ت□□□س□ندنەوە، بەکارهێنانی زەبورزەنگ، بەزاندن و گەلێک پێکهاتەی تردا ڕادەکێشرێت. واژەی دەسەڵات پڕ کێشەو دژجەمسەرە، دووفاقییە و هەندێجار چەندڕوویەکی لە خۆگرتووە. گێرهارد ڕیتەر بەشێکی ئەم دووفاقییەتیەی دەسەڵات بە "دێوەزمەی دەسەڵات" ناوزەد دەکات. دێوەزمەیەتیەکەی لەوەدا نیە، کە تەواوی لایەنە باشەکانی دەسەڵات بە نێگەتیق بنرخێندرێت، بەڵکو گرفتی ئەم دووفاقێتییە لەوەدایە کە فرەمانا، نادیار و تەواو ترسێنەرە. ئەم خ□س□□□تانە هەمویان لە ناوەڕۆکی دەسەڵاتدا بوونیادیان هەیە. دەسەڵات بەواتای مەفتونی و خولیای خواستێک، کە گەر نەبێت، ئەوسا ناکرێت هێزێکی گەورە ڕێکبخرێت یان ئەنجام بدرێت، هەمانکات ترسناکئامێز و هێزگەلێکی وێرانکار (کاولکار) لەخۆدەگرێت.2

گێرهارد ڕیتەر ئەم دووفاقێتییە بەم شێوەیە باس دەکات. دەسەڵاتداران لە پێکهاتەکانی بوونی دەوڵەتدا بەرانبەر دوو ستوون دەوەستنەوە، کە تەواو دژەجەمسەرن، لەکاتێکدا جەمسەرێکیان دەخوازێت دەسەڵاتەکەی مافلەخۆگر، دادپەروەر، دابینکەری یاسا و

ئاسایش، بەردەوامی لە نیزامدا سەقامگیربکات، جەمسەرەکەی تریان پێویستی بە وزەی جەنگاوەرانە هەیە، بە توندوتیژی، ئەوجا گەر سەرکەوتوانە دەسەڵاتەکەی بەئەنجامبگەیەنێت، پێویستی بە پەلهاویشتن و برووزەسەندن هەیە. ئەم دووجەمسەرە بە دوو ستوونی لێکدانەبڕاو دەنرخێندرێت. ڕیتەر ئەم خەسڵەتە بە دێوەزمەی دەسەڵات دادەنێت، چونکە لە مناڵدانی دەسەڵاتدا دوو کۆرپە هەن، بە دوو مۆرکی لێکترجیا و بەرانبەریەک. ڕیتەر ئەم خەسڵەتە درنجئاسایەی دەسەڵات لە مێژووی مرۆڤایەتیدا بە مەرجی ئەوە دەستنیشان ناکات، کە دەسەڵات هەر بە مانای بەدخواز/شەڕخواز بێت، یان درنجەکی ناو تاریکستان بێت و بەرانبەر ڕۆشنایی وەستابێتەوە، بەڵکو دووفاقە و فرەمانالەخۆگرە، نادیار و ئەوپەڕی ترسناکە، کە مەرج نیە ڕوو لە دامەزراوەیەکی دەسەڵاتدارێتی بکات. درنج بەو مانایە دێت، کە ئەو هزر و خولیای مرۆڤەکان دەتەنێتەوە، رەنگە هاوکات هێزەکی ترسناک و وێرانکەر لەخۆبگرێت.[3]

بەدەستهێنانی دەسەڵاتی سیاسی هەمیشە بەندبووە بە وێرانکاری و شێواندنی مۆڕاڵی مرۆڤایەتییەوە، ئاخر زۆر جار ئارەزوو بە دەستبەسەراگرتنی دەسەڵاتی سیاسی هەر بە خۆبەخشانە و لە پێناوی ئایدیای مرۆڤدا نەبووە، گەر دەسەڵاتێک سەرکەوتنی بەدەستهێنا بێت، زۆرترین پێداویستی بە خۆویستییەوە هەبووە و پێکەوەگرێدراو بوون. لە تیۆریەکەی ڕیتەردا ئەمە بە دێوەزمەی دەسەڵات پێناسە دەکرێت. ڕیتەر باس لە ماکیاڤیلی[4] و تیۆری ماکیاڤیلیزم دەکات و بە نموونەی ستوونی شەڕانخوازانی دادەنێت. هاوکات ڕیتەر دەڵێت ماکیاڤیلی هەر زۆر پێشوەخت دەرکی بە دێوەزمەی دەسەڵات کردووە و دۆزینەوەی نوێی بەرامبەر تیۆریەکانی سەدەی ناوەڕاست دەربارەی دەسەڵات خوڵقاندووە، ئاخر تاکو سەردەمی ئەنتیکەش دەرک بەو دووفاقییەی دەسەڵاتی نەکرابوو. تەنانەت یۆنانیەکانیش دەسەڵاتیان بە شێوەیەکی نەگەتیڤ نەدەنرخاند. (ڕەنگە تیۆریە هومانیستەکانی “پلاتۆن” دەربارەی دەسەڵات و دەوڵەت جیاوازییەکی بنەڕەتی لەگەڵ تیۆریەکانی یۆنانیەکاندا هەبێت، کە لە چوارچێوەی ئەم نووسینە دەردەچێت).

لە ڕاستیدا دووستونەتی، کە پێکهاتەی دووفاقیەتیی دەسەڵاتە، ترسناکەتی لە ناوەڕۆکی ئەم واژەیەدا پێکدەهێنێت و ئەم تەگەیەش بەرەو کۆمپلێکسەکی (گرێیەکی) مێژوویمان دەبات. دەوڵەت، کە خاوەنی دەسەڵاتە، دەبێت لە ستونەکەوە پارێزەری یاسا و مافی تاکەکانی کۆمەڵگە دابینبکات، وەک مافی دینداری، پارێزەری سوونەتگەرایی کەلتور، دابینکردنی ئابووری و بژێوی و هاوئاهەنگی هاووڵاتیانی بێت، بەڵام ستوونی دووەمی دەسەڵات، کە ڕیتەر بە

دێوەزمەی دەسەڵاتی ناوزەد دەکات، هەمیشە ماسکی نێوچاوانی تووڕداوە و لە بری ئەقڵانییەت/ئاوەزمەندی شەڕانگیز و بەزەبروزەنگ بووە و بە ئاڕاستەی شەڕخوازیدا پەلی هاویشتووە. دەوڵەت گەر لە ناوەڕۆکدا پارێزەری بەها کۆمەڵایەتی و سوونەتگەرایی و یاسا و ماف بێت، دەبێت لە پەروەردەی هاووڵاتیاندا مافەکانی مرۆڤ و دادپەروەری بە تاکەکانی کۆمەڵگەکەی دابینبکات.

کاتێک ڕیتەر باس لە دێوەزمەی دەسەڵات دەکات، بەتایبەتی ڕەخنە لە دەڤەری ئەوروپا و ئەوروپییەکان دەگرێت، بە بەرزترین ئاستی خۆپەرستی و کیشوەرپەرستی دەیانچوێنێت. “مرۆڤایەتی ئەوروپا لە هەموو سات و سەردەمەکاندا خولیا و مەفتونی دەسەڵات بووە، کە ئەویش بەشێک بووە لەو هۆشدارییە ترسنهێنەرلەخۆگر و دووفاقەئاساو چێتوونییەی دەسەڵات“5

ڕیتەر لەو باوەڕەدایە، کە ئەوەی دەوڵەت لە بارودۆخی ئاساییدا دەیکات، توندوتیژی نییە، بەڵکو مرۆڤ خۆی وەک بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتی خۆشهاوەڵی (ئاسانکاری) بە ئەو پەروەردەیە دەکات، بە ئەوەی مەبەستەکانی بەشێوەیەکی کۆلێکتیف بەئەنجام بگەیەنێت. ڕیتەر وەڵی چارەسەرێکە بۆ ئەو ”دێوەزمە سیاسییە” کە لە تەواوی هۆشداری مرۆڤی ئەوروپیدا کنەی کردووە. ئەو دەڵێت: ئێمە پێویستیمان بە تیۆرییەکی دەسەڵاتە، کە لە بەرانبەرییەکی ناکۆکدا بە ڕووی بنەڕەتە سەرەکییەکانی هزری میکاڤیلیزم، ئێڕاسیزم (ئێڕاسمی ڕۆتەردام، هومانستی سەدەکانی ڕێنیسانس)، کیشوەرگەری و دوورگەگەریدا بوەستێتەوە و لێیان تێپەڕبکات. بە ئەم مەبەستەش دەبێت هەردوو ستونەکەی دەسەڵات (یان دەسەڵاتی سیاسی) بەشێوەیەکی تەریب و هاوماف هاوسەنگ (بالانس) بدەین، واتە کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی لە درێژەپێدانی سیستەمێکی نیزاملەخۆگر و مافپارێزراو، هاوکات پێداویستەکانی دەوڵەت لە گەشەی خۆیدا بە هێنانەدی “وزەی جەنگاوەرانەی لە دیسپلینکردنی هێزەکاندا” پەرەپێبدات و لەبەرچاوبگیرێت، ئاخر بەبێ بوونی ئەم فاکتەرانە دەوڵەت ناتوانێت خۆی لە بوارەکانی دەستەڵیی (ئاوتۆریتی) فەرمیدا بسەلمێنێت. ڕیتەر جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە، کە مرۆڤایەتی نابێت بڕیار بە ستونێکی ئەم دووفاقەیە وەک ئەڵتەرناتیڤێک بدات، بەڵکو لەو ڕوانگەی چاودێرییە مێژووییەوە تێبڕوانین، کە دەسەڵات تەنیا بە هاڕمۆنی و دادپەروەرانە جێگیر (سەقامگیر) ناکرێت، چونکە هاوتا تەنگژەی نیزامی/سیستەمی جیهانێک لەئارادایە، کە ئیدی دێوەزمەی دەسەڵات پرنسیپەکانی مۆڕاڵ و هاوکات لاوازکردنی سوونەتگەرایی چاکخوازی پێشێل دەکات و مرۆڤایەتی دەهاوێتە تەنگژەیەکی ترەوە. هونەری بەڕێوەبردنی دەسەڵات ئەم هاوسەنگییەیە، کە ڕیتەر وەک مێژووناسێکی

ھۆشدار بە زەنگێکی بەرز ئاڕاستەی گەلانی ئەوروپا و جیھانی دەکات. ئەو زۆر بە سەلیقەت (بەووردی) لە کاولکاریەکانی جەنگە جیھانیەکانی ڕوانیوە، ڕەخنەگر و دژبەری سەرسەختی ڕژێمە دیکتاتۆریەکانی وەک ڕژێمی ھیتلەر بووە. ئەو ھۆشداری دەداتە فەرمانبەرانی دەسەڵاتی جیھان لەمەر ئەم کێشەیە.

ڕیتەر لە شیکاری ستوونی یەکەمدا (دادپەروەری لە دەسەڵات و سیستەمدا Ordnung) ناوی ھەندێک لە ھومانیستەکانی سەردەمی ڕێنیسانس لە ئەوروپادا دەھێنێت وەک (تۆماس مۆڕۆس) 6. ئایدیای مۆڕۆس لە دوورگەیەکی بەختەوەر و پڕئاشتیانەدا بەناوی ئۆتۆپیا دەنیشێتەوە. لەم ستونەدا ڕیتەر باس لە سەرچاوەیەکی مێژوویی دی دەکات، واتا ئێڕاسمۆس (ئێڕاسمۆسی نۆترادام)، کە یەکێکە لە ھومانیستەکانی تری سەردەمی ڕێنیسانس. ئەم دوو کەسایەتیە مێژووییە بۆ سەردەمەکەیان ئارامتر، ھومانتر و مرۆڤدۆستانەتر لە فاکتەرەکانی دەسەڵاتیان ڕوانیوە. لە ستوونی دووەمدا تاوانبارانی جەنگەکانی جیھانی وەک ڕژێمەکەی ھیتلەر وەك دێوەزمەیەکی دەسەڵات بە نموونە دێنێتەوە. ئەمەش ڕیتەر بەرەو بیر لە چارەسەرێک بۆ ئەم دووفاقێتییەی دەسەڵات ڕادەکێشێت، کە بە ئەرکێکی مێژوویی، فەلسەفی و ھاوکات بە ئەرکی پ□کھات□ی زانستی دەوڵەت/دەوڵەتناسیی (Staatswissenschaft) دەزانێت، کە ھەوڵی سەقامگیرکردنی سیستەمێکی سیاسی لە ناو□□کدا بە ھاوڵاتیان گونجاو، ئەخلاقمەند بسەلمێنێت. دەسەڵاتێکی دەوڵەتی ناتوانێت بروز/شکۆفە بە دەسەڵاتەکەی بدات و لەسەریشی بەردەوامبێت، گەر باوەڕی مرۆڤایەتی بەلای مافی ھەبوونی خۆی نەھێنێ، ئاخر دەسەڵات ناتوانێت بە شێوەیەکی ڕووکەشی بەردەوام متمانەی ھاوڵاتیانی بەدەستبھێنێت. ئەوەی چەند کەسانێک لە مێژووناسان بە ئەرکی خۆیانی دەزانن دەتوانن کاری تێدابکەن ئەوەیە، کە ھەوڵێکی سانا ب□د□ن بۆ تێدا قووڵبوونەوە و بەردەوامیدان و بەرەو کۆتاییبردنی ھزرین لە ترادیسیۆنی مێژوویی، ئەمانەش دەبنە سەرچاوەیەک بۆ لێکچواندنی تیۆری□ سیاسییەکان بە ڕیالیتیی. ڕیتەر مێژووناسان ڕووبەڕووی ویژدانی خۆیان بەرانبەر مێژوو دەکاتەوە. ئەو مێژووی بەرانبەری و ناکۆکیەکانی بە نەخۆشێک دەچوێنێت، کە چارەسەرکردنی بە دیدی ئەو پڕۆسەیەکی مێژوویی و ھاوکات ئەرکی مێژوونووسانە. ئاخر گرفتەکانی دەسەڵات لە کۆتاییدا چەواشەدارە و پشتگیری ئەو ئامانجانە ناکات 7.

ئەو پێیوایە، کە ھیچ پێکھاتەیەکی سیاسی ناتوانێت بوونی خۆی بسەلمێنێت، گەر بەھا مرۆڤی و سوونەتگەراییەکان بەلاوە نەنێت 8.

ئەو کەسەی ئەودایەی ئاشتی، یاسا و داخوازی سیستەمەکی نیزامیە، گەرەکە لە پێش هەموو چشتێکدا پێکدادان و کێشەکانی ئەم سەر زەویە بەلاوە بنێت. ئەو کەسەی بە زەبری چەک بە دەسەڵات بەرەنگار دەبێتەوە، بێباک و کاولکار و لەناوبەرە 9. هەر لەم ڕوانگەیەوە ڕیتەر پێیوایە، کە دەسەڵاتەکی نیزامی مافپەروەر ناتوانێت پێنتەکی هاوبەش (کۆلێکتیڤ) لەنێوان مرۆڤەکاندا سەقامگیر بکات، گەر شەڕخوازی و هێرشکاری بەلاوە نەنێت و مەڵاڵەتیی هاووڵاتیبوون سەرپشک نەکات. هەر ئەمەش ئاراملێبە و هەژێنەرە، هاوکات فریودەر و جەوهەری پڕئاڵۆزی و نهێنیلەخۆگرەکانی سیاسەتمان بۆ ڕووندەکاتەوە، لە ئەو دەسەڵاتەی لە سیاسەتدا جێگیرە، دوو-واتا لەخۆگر و ناڕاستەوخۆیە. لەم ڕوانگەیەوە ناکرێت مەرجەکانی سەقامگیرکردنی سیاسەت بە ستوونە جەنگاوەرییەکەی دەسەڵاتەوە ببەستین، بەڵکو ئەرکی دەوڵەتە، وەک پێکهاتەیەکی دەسەڵاتدار، داخوازیی و دەربڕینە بنچینەییی و بونییەکانی هاووڵاتیانی بهێنێتەدی، زۆرترین توانا و خۆئامادەبوون دەرببڕێت. بەلای ڕیتەرەوە زۆر گرنگە هاوسەنگی ئەو دوو ستونە بپارێزرێت، دەسەڵات هەبوون و خواستی خۆی بەرانبەر پێکهاتە کۆمەڵایەتی و سیاسیەکانی تر دەرببڕێت و بوونی خۆی بسەلمێنێت. تاکو هەردوو ستوونی دەسەڵات هاوسەنگتر بێت، کەمتر پێویستی بە بەرەنگاربوونەوەی جەنگاوەرانە دەبێت، دەتوانرێت ئەمە بە "هاوسەنگی لەسەر دووستوونی دەسەڵات" ناوزەدبکەین. ئەرکەکانی دەوڵەتە، کە لە هۆشیاری خۆیدا کلتورێکی مرۆڤدەستانە دابینبکات، زەبر نەبێتە مێتۆدێک بۆ سیستەمی-بەکارهێنان لە دەسەڵاتدا، پێچەوانەی ئەمەش ڕیتەر ناوی دەنێت "زەبرێک، کە ڕێکخراوی پێئاسایشی کۆمەڵایەتی مسۆگەربکات"10. ئەم پڕاکتیکە هەر لە ناوەخنی فەلسەفەی دەوڵەت لە ئەنتیکەی کۆندا لەبەرچاو ناگیرێت، بەڵکو بەشێکە لە ڕەگەما (Erbgut) هۆشدارییەکانی مرۆڤایەتی. تەنانەت پلاتۆنیش خوازیاری دەوڵەتێکی بەرگریلەخۆگر بووە، بە مەرجی ئەوەی دەسەڵاتدارانی لە فەیلەسوفەکان پێکهاتبێت.

کتێبی "دەموەزمەی دەسەڵات" لە ساڵی 1940دا لەلایەن گەرهارد ڕیتەرەوە بە ناوی "دەوڵەتی دەسەڵات و ئوتۆپیا"وە (Machtstaat und Utopie) وەک پێشنووسێک و لە پاشاندا بەم ناوەی ئێستایەوە لە ساڵی 1947 دا جارێکیتر لەچاپدراوەتەوە. ئوتۆپی لێرەدا وەکو خواستێکی وەنەئاسا بە پاشەڕۆژێک، کە هاوکات پڕفەنتازیا و فێڵمەکە لە ژیانی بەختەوەری. ئەم بەرهەمە ڕەخنەیەکی پێشبینا و ئاڵۆز بووە لە هزری تیۆری دەوڵەتی ڕژێمی ناسیۆنال-سۆسیالستی هیتلەر. ڕیتەر تیۆری

دامەزراوەی دەوڵەت لە نێوان ماکیاڤیلی و تۆماس مۆرەسدا دێنێتە سەر هاوکێشەی مێژوو، دوو تیۆری و دوو سیستەمی بیرکردنەوە، کە وەک دوو پێچەوانەکسی مێژوویی بەرانبەر یەکتر وەستاونەتەوە. لەسەر ئەم بنەمایە ڕیتەر تیۆریەکەی خۆی دادەڕێژێتەوە و لە فۆرمێکی زانستی مێژووییدا پەیوەندییەکانی نێوان دەسەڵات و مۆراڵ دەستنیشاندەکات، بە ئاڕاستەی ئەو ستوونە شەڕخوازانەی دەسەڵات، کە ئەو ناویان دەنێت ستوونەکانی ماکیاڤیلی و کیشوەری و دوورگەگەرایی.

گەر بە ووردی سەرنجێکی تیۆرییەکانی ڕیتەر دەربارەی دەسەڵات بدەین، باشتر لەوە تێدەگەین، کە دەسەڵاتە سیاسیەکانی جیهانی ئەمڕۆش پتر خولیای ستونی یەکەمی دەسەڵاتیان هەیە و بەردەوام ڕێچکەی تیۆرییەکانی ماکیاڤیلیزم و بێمۆراڵیتی (نامۆراڵیتی) لە دەسەڵاتی سیاسیدا گرتۆتەبەر. لە کوردستانی ئەمڕۆشدا شەڕەشگەڕییەکانی دوژمن و دەسەڵاتدارانی ئەمڕۆش بەبەر نیین لەم بێمۆراڵیتییە لە دەسەڵاتدا، واتە ستونێکی شەڕخواز، داڕووتاو لە ماف و پڕ لە بێدادی کۆمەڵایەتی، داڕووتانی ئابووری، هەژاری و بێدەرامەتی. ستونێک دەوزەمەتر لە درنجەکانی مێژوو. ڕیتەر گەلێک پێشتر لەو ڕاستییە گەیشتبوو، کە مەخابن ستوونی یەکەمی دەسەڵات هەمیشە باڵادەست و خولیاکانی مرۆڤ لە هەنانەدی دەسەڵاتدا هەموو سنورەکانی مۆراڵ و مرۆڤدۆستانەیان تێپەڕاندووە. دیارە جیناتی مرۆڤ هەمیشە ئەو خولیایەی لە هزرو مێمۆری/یادەوەرەکانی خانەی مێشکیدا پاراستووە.

مەحمود چاوەش

....

1. گەرهارد گیۆرگ ڕیتەر لە 06.04.1888 دا لە زۆدن لە ئەڵمانیا لەدایک بووە، لە 01.07.1967 دا لە فرایبۆرگ کۆچیدوایی کردووە. یەکێکە لە مێژوونووس و مێژووناسە ڕەخنەگرەکانی ئەڵمانیا. لە ساڵی 1925 بۆ 1956 مامۆستای زانکۆ بووە لە زانکۆی ئەلبێرت لودڤیک لە شاری فرایبۆرگ. کاریگەرییەکی گەلێک زۆری هەبووە لەسەر زانستەکانی مێژووی ئەڵمانیای دوای جەنگی جیهانی (مەبەست هەردوو جەنگی جیهانییە). لە جەنگی جیهانی یەکەمدا وەک ئەفسەرێک کاری کردووە و بە سەختی بریندارکراوە. لە پاش بوونی بە مامۆستای زانکۆ لە 12.10.1948 دا یەکێک بووە لە دامەزرێنەرانی دامەزراوەی مێژوونووسانی ئەڵمانیا.
2. Gerhard Ritter: Die Dämonie der Macht. Beitrag über Geschichte und Wesen des Machtproblems im politischen Denken, Heinrich F.C. Hansmann Verlag Stuttgart, 1947, S.19
3. هەمان سەرچاوە لاپەڕە 20، گەرهارد ڕیتەر، دێوەزمەی دەسەڵات: تێڕوانین بە مێژوو و چییەتی گرفتەکانی دەسەڵات لە هزری سیاسی سەردەمی نوێدا.
4. نیکۆل دی بێرناردۆ دای ماکیاڤیلی لە 03.05.1469 دا لە فلۆرێنس/ئیتاڵیا لەدایکبووە و لە 21.06.1527 دا هەر لەوێ کۆچی دوایی کردووە. فەیلەسوف و سیاسی و دیپلۆمات و نووسەر و شاعیر بوو. ناوبانگی ماکیاڤیلی بۆ نووسینی کتێبی "میر" بووە، کە یەکێکە لە بایەخدارترین و گرنگترین کتێبی فەلسەفەی دەوڵەت لە سەردەمی نوێدا. تێگەی ماکیاڤیلیزم زۆرجار بەکاردەهێنرێت لەبری هەڵسوکەوتێکی ناپەسەند، ئاخر تێزەکانی ئەو لەمەڕ دەسەڵات و دەوڵەت دابڕاون لە مۆراڵ و سوونەتگەرایی، لە ئەو دەسەڵات و ئاسودەیی دەسەڵاتداران بە دوامەبەست دەنرخێنێت. لای ماکیاڤیلی سیاسەت و مۆراڵ لەیەکتر جیادەبنەوە و نابێ پێکیانەوە ببەستین. هەر لەبەر ئەوەشە ناوی ماکیاڤیلی گەلێجار پەیوەند کراوە بە دەسەڵاتی سیاسی بەدەربەست، کە هەموو جۆرە مەتۆدێک/ڕێگایەک بۆ ڕووتاندنەوە و چەوساندنەوە بەکاردەهێنێت. ئەو هەر پێشوەخت لە کرۆکی دەسەڵاتی سیاسی تێگەیشتبوو، کە ململانێیەکە لە نێوان بەرژەوەندی (ئینترێس) و چینە کۆمەڵایەتییەکاندا. بە بڕوای فەکە ڕاینهارد ماکیاڤیلی یەکەم کەس بووە، کە بنچینە سەرەکییەکانی دەوڵەت و بەدەستهێنانی دەسەڵاتی سیاسی دەرککردووە. بە خۆسەلماندن و خاوەندەسەڵاتداری، کە تێیدا

بنچینە سـەرەکییەکانی دەوڵەت دێتە ئەنجـام، دەکرێـت مۆڕاڵە سووننەتگەرییەکان پشتگوێ بخرێت، واتە دەوڵەت یان سیاسەت لە مۆڕاڵ جیابکرێتەوە، گەرنا دەوڵەت سەرەونگووم دەبێت. هەمان سەرچاوە، لاپەڕە 197.

5. هەمان سەرچاوە، لاپەڕە 197.
6. تۆماس مۆڕۆس لە 07.02.1478 دا لە شاری لەندەن لەدایکبووە و هەر لەوێ لە 06.07.1535 سـزای لەسـێدارەدانی دراوە، کە ئەو کاتە تەمەنی 57 ساڵ بووە. لە سەردەمی حوکمڕانی هاینریشی هەشتدا فەرمانبەری دەوڵەت بووە و نووسەری هومانیستی سەردەمی ڕێنیسانس بووە. لە کەنیسەدا بە کەسێکی نوورانی و موقەدەس ناوزەدکراوە. سەرنج و تێبینیەکانی دژی دەسەڵاتدارانی ئەو سەردەمە توشی گەلەک گیروگرفتی کردووە. لە ساڵی 1516 دا کتێبی “یۆتۆپی” نووسیوە. بەهۆی ناکۆکیەکانی لەگەڵ فەرمانڕەوایی هانریشی هەشتدا، دادگای ئەو کاتە سزای لەسێدارەدانی ئەوی داوە.
7. گێرهارد ڕیتەر، دێوەزمەی دەسەڵات: تێڕوانینێک ل□ م□□ژوو و چییـەتیی گرفتەکانی دەسەڵات لە هزری سیاسی سەردەمی نوێدا، لاپەڕە 198.
8. هەمان سەرچاوە، لاپەڕە 19.
9. هەمان سەرچاوە، لاپەڕە 198 بەدوواوە.
10. هەمان سەرچاوە، لاپەڕە 201.